

Polityzacja ciała

Sylvia Brezko

Polityzacja ciała

Między dyskursem publicznym
a teorią socjologiczną

NOMOS

© 2013 Copyright by Sylwia Brezko & Zakład Wydawniczy »NOMOS«

Wszelkie prawa zastrzeżone. Książka ani żadna jej część nie może być przedrukowywana, ani w jakikolwiek inny sposób reprodukowana czy powielana mechanicznie, fotooptycznie, zapisywana elektronicznie lub magnetycznie, ani odczytywana w środkach publicznego przekazu bez pisemnej zgody wydawcy.

Recenzje: dr hab. Beata Łaciak, prof. UW
prof. dr hab. Anna Titkow

Publikacja dofinansowana przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego

Redakcja wydawnicza: Marta Höffner
Redakcja techniczna: Dariusz Piskulak
II korekta: Jadwiga Nagły
Projekt okładki: Michał Dziadkowiec

ISBN 978-83-7688-161-4

KRAKÓW 2013

Zakład Wydawniczy »NOMOS«
31-208 Kraków, ul. Kluczborska 25/3u; tel./fax: (12) 626 19 21
e-mail: biuro@nomos.pl; www.nomos.pl

Spis treści

Wprowadzenie – 7

CZĘŚĆ PIERWSZA: Ciało jako obszar badań socjologicznych – 11

Rozdział 1: Indywidualizacja ciała – 19

1.1. Racjonalizacja ciała – 24

1.2. Moralizacja ciała – 31

1.3. Psychologizacja ciała – 37

Rozdział 2: Polityzacja ciała – 45

2.1. Prywatne staje się polityczne – 48

2.2. Polityczne staje się prywatne – 53

Rozdział 3: Badanie cielesności – 58

3.1. Ciało w teoriach socjologicznych – 61

3.2. Słownik ciała jako rama teoretyczna – 79

3.3. Zastosowane metody badawcze – 89

CZĘŚĆ DRUGA: Słownik ciała – 97

Rozdział 4: Reprodukacja – 102

4.1. Pornografia reprezentacji – 105

4.2. Tyrania abstrakcji – 129

Rozdział 5: Regulacja – 136

5.1. Ciało zagrożone – 140

5.2. Paradygmat zdrowego ciała – 152

Rozdział 6: Kontrola – 171

6.1. Ciało obnażone – 174

6.2. Niedokończona emancypacja – 188

Rozdział 7: Reprezentacja – 211

7.1. Ciało konsumowane – 213

7.2. Płciowa pinakoteka – 226

CZĘŚĆ TRZECIA: Ciało prywatne i ciało publiczne – 235

Rozdział 8: Cieleśność po polsku – 238

Rozdział 9: Powrót w teren – 249

Zakończenie: Krytyczna socjologia ciała – 255

Bibliografia – 261

Materiały badawcze – 277

Indeks nazwisk – 307

Summary:

Politicization of the Body: Between Public Discourse and Social Theory – 313

Wprowadzenie

Przeglądając najważniejsze tematy podejmowane w ogólnopolskiej prasie, zwykle można odnieść wrażenie, że pojawiają się one zniechęca i równie szybko znikają. Czytelnik może przekartkować kilka stron, rzucić okiem na co ciekawsze nagłówki, ewentualnie przemknąć wzrokiem po tekście na ekranie komputera. Newsy zlewają się ze sobą, informacje mieszają, zamiast układać w jedną całość, mniej lub bardziej trafne komentarze publicystów spotykają się z naszą aprobatą lub odrzuceniem. Odkładamy gazetę, nie zastanawiając się zbytnio nad wyborem i układem konkretnych artykułów. I nawet jeśli jakiś temat ciągnie się niepokojąco długo, przechodzimy nad tym do porządku dziennego – być może wierząc, że profesjonalni dziennikarze nie będą zajmowali naszej uwagi błahostkami. Tymczasem badania socjologiczne wykorzystujące metodę analizy dyskursu pokazują, że pewne tematy wracają jak bumerang, czasem w trochę innej odsłonie, lecz z tym samym interwencyjnym przekazem. Możliwe, że właśnie dlatego badanie i analiza prasy, zwłaszcza w dłuższej perspektywie, prowadzi do ciekawych spostrzeżeń i wniosków. Nużące przeglądanie artykułów z czasem zaczyna się układać w pewien coraz bardziej wyrazisty obraz.

Taki obraz, czy może raczej konstelacja obrazów, wynika z badań prasy, które prowadziłam pod kątem przekazów o ciele. Nie interesowały mnie przy tym kolorowe magazyny skierowane głównie do kobiet, ale ogólnopolskie, opiniotwórcze tygodniki. W ostatnich latach wiele można było usłyszeć na temat tak zwanego kultu ciała. Publicyści, a za nimi (bądź przed nimi) socjologowie i inni badacze życia społecznego prześcigali się w wymyślaniu coraz to nowych nazw i metafor, aby opisać zmieniające się znaczenie ciała i cielesności we współczesnej kulturze. Rzeczywiście, sporo się w tej materii zmieniło. Jeszcze kilkanaście lat temu taki zabieg jak operacja plastyczna zwykle kojarzył się z celebrytami ze świata show-biznesu. Dzisiaj nikogo już nie dziwią powiększone usta lub zmieniony nos sąsiadki (lub sąsiada). Boom na kulturystykę w latach osiemdziesiątych XX wieku, ze swym bohaterem w postaci Arnolda Schwarzeneggera, obecnie zdaje się całkowicie

passé – skrajnie umięśnione ciało znowu wróciło do swoich subkulturowych korzeni na marginesach przemysłu sportowego. Ta książka nie będzie jednak o popkulturze ani o kulcie ciała – co wydaje mi się hasłem więcej niż prze-reklamowanym – ale o zmianach znaczenia ciała w Polsce w ich wymiarze politycznym. I to nie tylko o zmianach, które najbardziej poczytne tygodniki odnotowywały jako temat ważny. Bardzo często skupiam się na zdarzeniach czy procesach, które nie były poruszane, pozostając ukrytym rewersem czegoś, co nazywamy dyskursem publicznym.

Związki między polityką a ciałem to problematyka podejmowana od dawna, choć można odnieść wrażenie, że w codziennym życiu często zapominamy o strukturalnych konsekwencjach tych powiązań. Płeć, wiek, etniczność, sprawność ciała nie są bowiem cechami, które z łatwością możemy pominąć. Przeciwnie, nierzadko determinują one nasze szanse życiowe, sprawiając, że wybieramy konkretną ścieżkę edukacji, mamy takie a nie inne predyspozycje (wrodzone bądź wyuczone), które umieszczają nas w odpowiednim segmencie rynku pracy. Na to, jak odbieramy własne ciało, wpływają nie tylko wychowanie czy tradycja, ale także bieżąca polityka, system prawny oraz sytuacja gospodarcza. Cieleśność traktowana jako fenomen zbiorowy, a nie wyłącznie jednostkowy, otwiera przed nami o wiele szersze pole do socjologicznej interpretacji.

Nie pretendując do spisania pełnej historii ciała, na kolejnych stronach przedstawię – z konieczności fragmentaryczną – socjologiczną analizę znaczeń ciała obecnych w polskim dyskursie publicznym ostatnich dwudziestu lat. W tym celu posłużę się ramą interpretacyjną skonstruowaną na zasadzie brikolażu z tego, co ma do zaoferowania współczesna socjologia, a zwłaszcza socjologia ciała. Okazuje się bowiem, że ma do zaoferowania sporo, a zaproponowane przez nią kategorie doskonale sprawdzają się jako analityczne narzędzia ułatwiające dotarcie do nawet niewidocznych na pierwszy rzut oka zjawisk oraz ich zrozumienie.

Zacząć należy od podstaw, dlatego część pierwsza książki jest poświęcona ciału ujmowanemu jako obszar badań socjologicznych – niegdyś uznawane za nieistotny wątek, obecnie ciało odgrywa w rozważaniach socjologicznych jedną z pełnoprawnych ról. Przedstawię w niej nie tylko wybrane, najważniejsze teorie i pojęcia socjologiczne, wykorzystywane później w trakcie analizy, ale zaproponuję również krytyczne spojrzenie na coś, co można nazwać indywidualizacją ciała. Jest to dominująca w głównym nurcie socjologii siatka interpretacyjna oparta na przekonaniu, że ciało stanowi

projekt swojego właściciela, który może je dowolnie kształtować. Zamiast wychodzić od modelu indywidualizacji, na zasadzie kontrastu wprowadzę pojęcie polityzacji ciała, przez które rozumiem procesy polegające na nadawaniu cielesności charakteru politycznego, a osią owych rozważań uczynię podział na sferę prywatną i sferę publiczną. Część pierwszą zakończę wprowadzeniem do głównych kategorii, które posłużyły mi do interpretacji materiału badawczego.

Część druga książki, nazwana słownikiem ciała, będzie socjologiczną rekonstrukcją zmieniających się znaczeń ciała w Polsce od czasu transformacji ustrojowej. Wątki, które odnalazłam w trakcie pracy empirycznej, łączę tutaj z najważniejszymi danymi statystycznymi i teoriami socjologicznymi. W sumie będą one dotyczyć czterech obszarów: kwestii autonomii ciała i wolności rozporządzania nim (reprodukcja), medykalizacji polskiego społeczeństwa (regulacja), obszaru zmian obyczajowych powiązanych z płcią i seksualnością (kontrola) oraz sfery zmieniających się wzorców i wizerunków ciała, łączących się bezpośrednio z rozwojem mediów i kultury konsumpcyjnej (reprezentacja). Można się zastanowić, dlaczego posłużyłam się terminem „słownik” ciała. Można to było przecież nazwać na wiele różnych sposobów. Interesowała mnie jednak odpowiedź na pytanie, jak kształtują się normy dotyczące ciała w Polsce oraz jak się one zmieniły na przestrzeni ponad dwudziestu lat, w tym co przynależy do ciała publicznego (czy też „prawomocnego”), a co do ciała prywatnego. Słownik – jako konstrukcja z jednej strony arbitralna, z drugiej zaś ewokująca skojarzenia z dyskursem muzealnym, poukładanym według pewnej zasady i usankcjonowanym – wydał mi się najbardziej trafnym określeniem ukazującym nowy podział na ciało publiczne i ciało prywatne; podział, który nie ma w sobie nic z przypadkowości.

W ostatniej części staram się powiązać wszystkie wątki i ułożyć z nich chronologiczną historię przygód ciała w Polsce, odpowiadając przy tym na pytanie, jak wygląda cielesność po polsku, oraz pokazując zbieżności i nieciągłości w socjologicznych analizach ciała. W tym celu wykorzystuję obie opisane wcześniej siatki interpretacyjne – indywidualizację i polityzację ciała – aby na ich podstawie wyciągnąć wnioski na temat dyskursu publicznego dotyczącego cielesności w Polsce. W tej części stawiam między innymi pytania, w jaki sposób relacje i role płciowe, ekspresja seksualności, reprezentacja ciała (zwłaszcza kobiecego, ale także męskiego) oraz szersze kulturowe znaczenia przypisywane tym kwestiom są polem politycznej walki. Jakie aspekty naszej cielesności uznaje się za sprawę prywatną, a które z kolei stają

się podstawowymi celami działań politycznych? Czy ma to może związek z płcią lub innymi przyrodzonymi cechami? Jakie jest rzeczywiste znaczenie ciała i zarazem jakie znaczenia przypisywane są cielesności we współczesnej Polsce?

Od razu uprzedzam, że subiektywizm tak opowiedzianej historii widać na każdej stronie – choć może to być i zarzut, i zaleta. Podobnie staram się znaleźć równowagę między zacięciem teoretycznym a empirią, skoro socjologia ciała jako dyscyplina jest oskarżana o nadmierne teoretyzowanie przy niedosycie badań empirycznych (zob. Jakubowska 2012). W książce tej nie próbuję też obalać ani bronić hipotez – jako praca zasadniczo o charakterze eksploracyjnym ma za zadanie pokazać możliwości, jakie otwiera przed badaczem socjologia ciała. Kiedy potraktuje się jej kategorie niczym skrzynkę z narzędziami, okazuje się, że może ona dodać wiele ciekawych spostrzeżeń do analizy współczesnego społeczeństwa, a zwłaszcza do, zdawałoby się zamkniętego, rozdziału analiz polskiej transformacji. Kładąc nacisk na polityzację ciała jako odmienną od indywidualizacji siatkę interpretacyjną, chciałabym wydobyć również jej potencjał krytyczny. Mam nadzieję, że wnioski z prowadzonych przeze mnie badań okażą się jednym z brakujących elementów w układance, jaką jest cielesność w Polsce.

Na zakończenie kilka słów podziękowań i uzupełnień bibliograficznych. Ponieważ książka ta opiera się na materiale badawczym zebrany na potrzeby doktoratu, chciałabym bardzo serdecznie podziękować mojej promotorce, profesor Annie Titkow, za życzliwość i wsparcie, oraz recenzentkom: profesor Annie Wieczorkiewicz i profesor Beacie Łaciak za uwagi i komentarze. Bardzo również dziękuję Marcie Höffner za doskonałą redakcję. Jako że pisanie doktoratu, a potem praca nad książką przypadły na czas mojej pracy zawodowej w wydawnictwie, to na moich najbliższych kolegów i koleżanki spadł największy ciężar znoszenia mojej codziennej „nieobecnej obecności” – bardzo Wam dziękuję, wiem, że wymagało to niezwyklej cierpliwości.

Fragmenty części pierwszej znalazły się w dwóch moich wcześniejszych artykułach: *Polityzacja ciała. Ujęcie socjologiczne* (Breczko 2008c) oraz *Ciało w socjologii – między indywidualizacją a polityzacją* (Breczko 2009).